

УДК 711

І.А. Дида

*к. арх., доцент кафедри дизайну та основ архітектури,
Інститут архітектури НУ "Львівська Політехніка" (Україна)*

ПРОСТОРОВІ МЕЖІ ТА ЇХ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ АРХІТЕКТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СЕРЕДОВИЩА

Анотація: в світовій архітектурі існують різні традиції формування урбанізованого простору. В одних випадках він є візуально закритий, в інших – відкритий на навколишнє оточення. На характер візуальних зв'язків між окремими просторами урбанізованого середовища має вплив спосіб архітектурного вирішення просторових меж. Для збереження ідентичності середовища необхідно, щоб спосіб архітектурного означення меж забезпечував характер візуальних зв'язків, що відповідає місцевій традиції.

Ключові слова: архітектурне середовище, просторова межа, архітектурна ідентичність.

Стан проблеми, її актуальність. Архітектурні споруди традиційно розглядаються як основний чинник формування архітектурної ідентичності середовища. Особливо виразно це проявилось на зламі XIX-XX ст., коли обрана для споруди стилістика несла додаткове символічне і змістове навантаження, покликане підтримати, а нерідко, навпаки, змінити місцеву ідентичність середовища. Прикладом може бути масове будівництво п'ятикупольних соборів візантійського зразка на новоприєднаних територіях Російської імперії, або будівництво періоду модерну, коли інспіровані народною архітектурою і мистецтвом форми і декор споруд вносили в міський простір національну ідентичність. Розуміючи, який вплив може здійснювати символіка архітектурних форм, влада нерідко руйнувала або перебудовувала будинки, що були носіями "невигідної" на той час архітектурної ідентичності. Внаслідок таких дій в радянський час зникло, наприклад, багато споруд в стилі Українського архітектурного модерну [1]. Але архітектурне середовище формується не лише будівлями, але й простором, в якому вони розміщені. Дане дослідження розглядає питання про те, чи впливає на національно-культурну ідентичність також спосіб композиції архітектурних об'єктів в просторі і спосіб матеріалізованої фіксації меж цього простору, а також, які в цьому аспекті характеристики важливі для збереження і формування української ідентичності архітектурного середовища.

Теоретичні підстави і закономірності формування архітектурної композиції міських просторів, види просторів, естетичні і семіотичні аспекти їх

сприйняття, сучасні напрямки трактування цих проблем є предметом дослідження багатьох українських і закордонних науковців, серед них І.О.Фоміна, Г.О. Осиченко, С.А.Шубович, Ю.В.Жмурко, Г.Л.Коптевої, та ін. Історичні аспекти генезису традицій формування архітектурного середовища в різних національних культурах висвітлено в фундаментальних працях з історії архітектури. Поняття архітектурної ідентичності середовища подано в працях Б.С.Черкеса і Я.М.Юрик. Ці публікації є достатньою основою для розгляду і вирішення питання про роль просторових меж у формуванні архітектурної ідентичності середовища.

Метою статті є виявлення впливу, який здійснює характер архітектурної організації просторових меж території на збереження або, навпаки, руйнування місцевої ідентичності архітектурного середовища.

Особистий вклад автора. Архітектурне середовище є дуже широким поняттям. Можна говорити як про архітектурне середовище міста, кварталу, вулиці, так і про середовище інтер'єру. Але в усіх випадках воно має просторові межі, за якими починається середовище іншого функціонального рівня або іншої якості. Наприклад, межа архітектурного середовища міста або поселення відділяє урбанізований, змінений людиною простір від природного ландшафту; межа архітектурного середовища окремої вулиці відділяє простір загальнодоступний від просторів вибіркової доступності окремих будинків, тощо. Теорія архітектурної композиції представляє класифікацію просторів залежно від того, як вирішено їх межі, на простори необмежені і обмежені, які в свою чергу бувають різної ступені закритості, розглядає роль домінант у виділенні окремих просторів, тощо [2]. Залежно від того, про який вид архітектурного середовища йде мова, для фіксації його просторових меж існують різні методи і засоби. Якщо, наприклад, межі міста композиційно фіксують відповідно розміщені архітектурні об'єкти, то межі садибної ділянки переважно зазначають огорожею того чи іншого типу. Якщо саме поняття "середовище" передбачає присутність живих організмів як таких, то поняття "архітектурне середовище", маючи виключно антропогенне походження, втрачає сенс без присутності в ньому людини. Тому для архітектурного середовища, на відміну від природного, екологічного, дуже важливим є те, як його сприймає людина всім спектром своїх сенсорних відчуттів, і наскільки воно є психологічно комфортним. Оскільки левову частку інформації людина отримує візуально, то великого значення для психологічного сприйняття набуває конкретний краєвид, який людина може побачити з визначеної точки її перебування. Тому питання просторових меж середовища, в якому перебуває людина, - це в першу чергу питання візуальних меж, візуального сприйняття певних об'єктів як межі простору.

Для людини, яка візуально сприймає своє просторове архітектурне оточення, не так важливим є факт наявності на території тих чи інших об'єктів, як те, чи вона бачить ці об'єкти з місця, де вона знаходиться. Можна у місті, на генплані якого позначено багато озелених територій, насправді їх не помітити, якщо архітектурна організація просторових меж цих зелених ділянок робить їх візуально недосяжними. Наприклад, фактична наявність садів у внутрішніх дворах атріумних будинків не приводить автоматично до сприйняття простору вулиці як "озеленоного". І навпаки, якщо з вулиці відкривається далекий краєвид (як, наприклад, у Зальцбурзі) – місто може створювати враження зеленого, відкритого на природу, хоча насправді воно має високу щільність забудови. Слід звернути увагу також на те, що в ґрунтовному аналізі синтаксичних теорій М.Бенедикта, Дж.Пепоніса, Б.Хіллера, Ж.Ханса, зробленому Г.О.Осиченко [3], як основний їх недолік вказується те, що простір в них вивчається без врахування психологічних особливостей людини і без врахування рельєфу. Справді, практично неможливо сформувати універсальну структуру архітектурних просторів, яка сприймалася б як ідеальна кожним індивідуумом. Адже крім первісних вимог людини до свого оточення, заснованих на інстинкті самозбереження, в різних національних культурах сформувалися свої уявлення про ідеальне архітектурне середовище, що асоціюється з домом, батьківщиною, і сприймається як оптимальне для перебування. В процесі історичного розвитку в архітектурі сформувалися два різні підходи до композиції архітектурних об'єктів в просторі. Вони ґрунтуються на різному розумінні суспільством місця і ролі людини в світі природи [4].

Архітектура, а також її відношення до природи відображає світогляд суспільства та його культуру [5]. В минулому мислителі неодноразово намагалися дати оцінку стосунку людей до природи, зокрема у формуванні свого довкілля. Більшість дослідників підкреслюють, що в цьому питанні існують неоднакові світоглядні позиції. Переважно відзначають наявність двох протилежних концепцій. Найстисліше суть різниці у стосунку людей до природи можна визначити так. Згідно з першою позицією - ми отримали природу у спадщину, і тепер можемо чинити з нею усе, що хочемо, сповідуючи принцип антропоцентризму у формуванні свого життєвого середовища. Згідно з другою позицією - ми отримали природу тільки в тимчасове користування, і повинні бути відповідальними за неї перед майбутніми поколіннями, опираючись у формуванні свого середовища на закони природи, за принципом "природа знає краще". В архітектурі ці концепції проявляються, в одному випадку, в бажанні за допомогою чітких геометричних форм і ліній візуально відокремити зрозумілий, підконтрольний людині антропогенний урбанізований

світ від незрозумілого природного хаосу навколишнього середовища, а в іншому випадку – інтегрувати споруди в природний ландшафт, застосовуючи нерегулярні, м'які форми, і створюючи з природним оточенням спільну архітектурну композицію. В різних світових культурах сформувалися різні концепції відношення до природного оточення, і з часом, залежно від історичних обставин, то одна, то інша з них отримувала в світі найбільший вплив. В українській народній традиції з дуже давніх часів однозначно переважала позиція інтеграції з природним середовищем. Підтвердженням цьому є давня українська міфологія і пісенний фольклор. Вона послідовно проявляється у всіх архітектурних характеристиках середовища: у формуванні урбаністичної композиції, у щільності забудови, у будівельних матеріалах, у планувальних принципах ансамблів і окремих споруд, у масштабах архітектурних об'єктів щодо природного оточення [6]. Просторові межі в цьому випадку фіксують розпланування території, але не розмежовують ці території візуально. Адже в природному середовищі закритий інтер'єрний простір є швидше винятком, ніж правилом. Про те, наскільки важливим є візуальний зв'язок з ландшафтом для української народної традиції, влучно сказав народний філософ А.Ворон: "Добре, якщо там, де живеш, є простір. І око не чіпляється за огорожі, хліви та інше. Огорожею мають бути дерева, кущі або поперечні жердини. Вона має дихати, не замикає тебе. Такі оселі вибирали наші пращурі" [7, С.20]. Таке розуміння просторових меж було в Україні характерним не лише для народної традиції. В містах Київської Русі, як пише В.Вечерський, "важливе композиційне значення мали так звані "прозори" в забудові, тобто розриви, крізь які візуально сприймалися композиційні домінанти міста. Завдяки всьому цьому зони композиційно-видового впливу небагатьох домінант були вельми обширними" [8, С.88]. Просторова композиція українських міст XVII ст. також продовжує "...традиції ще Княжої доби: центр поселення неодмінно розміщується на найвищих відмітках рельєфу; просторовий розвиток йде вздовж вододілів, комунікації – по вододілах і тальвегах. Основним композиційним принципом містобудування був прийом подібності розташування містобудівних об'єктів формам рельєфу. Цим композиційно підкреслювалися основні особливості ландшафту" [8, С.85]. Отже, в часи, коли українська архітектура могла розвиватися згідно власних композиційних принципів, без стороннього тиску, в Україні реалізовувалась концепція формування середовища, інтегрованого в природний ландшафт.

В аспекті ідентичності архітектурного середовища велике значення мають також просторові межі прибудинкових просторів. Вони вирішують композиційні завдання, але часто є необхідними також з юридичних і господарських міркувань. Просторові межі можуть мати різний матеріальний

вияв. Відомо, що в США, наприклад, межі ділянок позначені лише символічно, і візуально не виділяються в просторі. В українській традиції застосовувався принцип візуальної відкритості садиби на зовнішній простір. Огорожа ніколи не створювала непроникного рубежу поміж господарством і зовнішнім простором, - ні для людського погляду, ні для переміщення людей: двір завжди повинен був становити єдину цілість з навколишнім простором та з природним довкіллям. Тому огорожі споруджували невисокими, прозорими, ворота можна було легко відчинити, в огорожах влаштовували перелази. Поміж садовими ділянками сусідів або з боку полів часто огорож не влаштовували зовсім. Але, разом з тим, зі сторони вулиці, сусідського подвір'я, а іноді у межах самого господарства, без огорож не можна було обійтися з господарських міркувань. Крім того, зовнішній вигляд огорожі та воріт був своєрідною „візитною картою” господаря, свідчив про його майновий і культурний рівень, про повагу до себе та до інших. Тому огорожа була присутня, але не заважала контактувати з сусіднім простором – вулицею, сусідським подвір'ям, і забезпечувала візуальний доступ до далеких околиць. Звичайно її робили з дерева – плетений тин, вориння. Іноді стовпи огорожі, зроблені з вербових кілків, вкорінювалися і проростали, утворюючи живопліт, що зливався з ландшафтом. В той же час, архітектурні традиції, сформовані в Середземноморському регіоні, репрезентують дещо іншу позицію, засновану на формуванні візуально закритих інтер'єрних просторів, на використанні регулярних, геометрично правильних форм, і на композиційному контрасті урбанізованого і природного середовища. Ця позиція лежить в основі класичної західноєвропейської архітектури, яку досліджував К. Зітте. Він, зокрема, писав: ”у відповідності до історичного розвитку, безперервна лінія забудови, що збереглася в селах, замкнутість простору і художня виразність в старих містах залишаються вихідним пунктом всіх будівельних заходів; ...форум для міста – те саме, що атриум для будинку – облаштований, багато обставлений головний зал ”[9, С.151]. К.Зітте вважав, що природні елементи - дерева вносять хаос в архітектурну гармонію міського простору: ”Великі монументальні площі стародавнього світу, середньовіччя і Відродження є центрами великого образотворчого мистецтва, головним чином архітектури і скульптури. Як таким творам мистецтва заважають висаджені дерева... видно на будь-якій фотографії... Чи не краще було б не мати їх взагалі? Що означає візуально відкрита площа, якщо вона закрита листям? ” [9, С.149]. Він давав такі рекомендації: ”... перед монументальними спорудами ряд дерев повинен бути перерваним, тому що естетична шкода тут значніша від невеликої гігієнічної користі. З двох зол потрібно обрати менше і відмовитись від дерев.” [9, С.149].

Як бачимо, одне й те саме архітектурне середовище може по-різному

оцінюватися носіями різних традиційних уявлень про архітектуру. В даному випадку К.Зітте дав конкретні рекомендації щодо формування візуальних зв'язків в міському просторі, бажаючи зберегти архітектурну ідентичність західноєвропейського міста, оскільки тенденції до глобалізації в архітектурі почали проявлятися ще в його часи. У зв'язку з цим він наголошував, що простори європейських міст втрачають свою характерну візуальну замкнутість: "В сучасному містобудуванні змінилося співвідношення між забудованими і незабудованими просторами. Раніше вільний простір (вулиці і площі) являли собою замкнуте ціле, розраховане на певний художній ефект; сьогодні все розбито на замкнуті регулярні ділянки, а те, що залишається між ними, називається вулицями і площами." [9, С.135]. В той же час в українських містах, навпаки, негативний для ідентичності архітектурного середовища вплив глобалізації проявлявся якраз у зростанні щільності і поверховості забудови, у зменшенні видимого озеленення і втраті композиційних та візуальних зв'язків архітектури з ландшафтом. Оскільки під впливом сучасних обставин архітектурне середовище міст посилено втрачає свою національну і культурну ідентичність, і однаково критикується прихильниками різних традицій формування міського простору, ця проблема все частіше є предметом наукових досліджень і практичних пошуків. Звичайно, в умовах сучасного міського середовища неможливо і недоцільно копіювати народну архітектуру. Але для того, щоб зберегти українську архітектурну ідентичність в урбанізованому просторі, потрібно забезпечити найголовніше – можливість візуального зв'язку з навколишнім середовищем і вид на околицю. В умовах, коли важко уникнути великої поверховості сучасних споруд, принципового значення для збереження ідентичності набуває забезпечення відкритих просторових проміжків в забудові (тих самих давньоруських "прозорів"), а в районах садибної забудови необхідно відмовитися від високих мурованих стін-огорож на користь візуально-проникних варіантів, які при сучасному арсеналі конструктивно-технічних засобів і матеріалів також можуть забезпечити відповідну охорону будинку.

Отже, архітектурна ідентичність середовища формується не лише архітектурними спорудами, їх масштабом, формою, деталями, декором і кольоровим вирішенням, але й характером композиційної організації простору. Принципове значення а цьому аспекті має його візуальна відкритість на навколишній ландшафт або, навпаки, замкнутість, зосередженість на внутрішній інтер'єрний простір. Тому спосіб фіксації просторових меж в урбанізованому середовищі – це не стільки питання естетики, скільки засіб вплинути на ідентичність цього середовища. Розвиток української ідентичності в сучасному місті можливий лише за умови забезпечення візуальної відкритості всіх його просторів.

Література

1. Чепелик В. Український архітектурний модерн /В.Чепелик / – К.: КНУБА, 2000. – 372с.
2. Шубович С.А. Архитектурная композиция в свете мифопоетики /С.А.Шубович / – Х.: РИП "Оригинал", 1999. – 636с.
3. Осиченко Г.О. Синтаксичні підходи до оцінки естетичних якостей містобудівних об'єктів /Г.О.Осиченко //Науково-технічний збірник: сучасні проблеми архітектури та містобудування. – К.: КНУБА. – 2011. – Вип. 27 – С.183-189.
4. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Образ и действительность /О.Шпенглер: пер. с нем. Н.Ф.Гарелин. – Минск: Поппури, 1998. – 688с.
5. Юдин Э Г. Природа /Э.Г.Юдин //БСЭ, III изд. Т.20 – М.: "Советская энциклопедия", 1975. – С.291-293.
6. Дида І.А. екологічні основи традиційної української архітектури /І.А.Дида/- Львів: Вид-во НУ "Львівська політехніка", 2009. – 332с.
7. Дочинець М. Многії літа. Благії літа /М.Дочинець/- Вид-во "Карпатська вежа", Мукачево. – 2014. – 144с.
8. Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини /В.В.вечерський/ - К.: Головкиївархітектура – НДІТІАМ, 2001. – 352с.
9. Зитте К. Художественные основы градостроительства / К.Зитте: пер. с нем. Я.Крастиньша, изд.: Der Stadtebau nach seinen kunstlerichen Grundsätzen.-М.: Стройиздат, 1993. – 255с.

Abstract

There are different traditions of creation the urban space in the world's architecture. In one case it is closed for sight, in other – opened to the environment. The method of architectural creation of the spatial borders between the separate spaces has an influence for the character of the visual connections in the urban environment. It is necessary for saving the identity of the environment, that the architectural method of signing the spatial borders must promote such kind of the visual connections, which answer the local architectural tradition.

Key words: architectural environment, spatial border, architectural identity.

Аннотация

В мировой архитектуре существуют различные традиции формирования урбанизированного пространства. В одних случаях оно визуально закрыто, в других – открыто на окружающую среду. На характер визуальных связей между отдельными пространствами урбанизированной среды имеет влияние способ архитектурного решения пространственных границ. Для сохранения идентичности среды необходимо, чтобы способ архитектурного обозначения границ обеспечивал характер визуальных связей, отвечающий местной традиции

Ключевые слова: архитектурная среда, пространственная граница, архитектурная идентичность.